

Obernyik Károly *Brankovics György* című drámájának eddig ismeretlen, a szerző által befejezett és teljes szövege

Forrásközlés

KISS Zsuzsánna

Károli Gáspár Református Egyetem, óraadó

ORCID: 0009-0001-8825-2629

**New perspectives on OBERNYIK Károly's last tragedy, *Brankovics György*.
The source edition of the previously unknown first promptbook**

Abstract | EGRESSY Gábor's overwhelming success as *Brankovics György* from 1856 to 1866 led to an approach between the Serbian-Croatian and Hungarian communities. OBERNYIK's *Brankovics György* shone light on the sense of danger and interdependence of small nations, and also presented a glimmer of the ideal of a stable alliance of small nations who live under the threat of greater political powers.

This paper delineates the textological findings that contradict the previously accepted vision of OBERNYIK's last play as an unfinished posthumous work. I found that beside the two playbooks (NSZB 92 promptbook and NSZB 92/2 censorial copy) of the 1856 *Brankovics* premiere, there is a third playbook (registered as NSZB 92/1 within the OSZK Theatre Collection). This is a longer prompt copy which must have been the very first copy, transcribed from the author's completed manuscript found in the hotel room where the author died of cholera on the 17th of August 1855. Promptbook NSZB 92/1 clearly shows how EGRESSY Gábor cut long sections from certain scenes, omitted full scenes, and deliberately dropped a whole character (the *raisonneur* called Campanus) from OBERNYIK's play.

The paper introduces (source edits) those unique parts of the first manuscript which have not appeared in any further playtexts, nor in FERENCZY József's edition of OBERNYIK's complete works.

Keywords | promptbook, nineteenth-century theatre, *Brankovics György*, drama, OBERNYIK Károly

Obernyik Károly (1814–1855) „mint oltár előtti lámpa, szerényen világított az irodalom templomában” – írta róla a hirtelen elhunyt barát temetésére írt búcsúztatójában Bulyovszky Gyula.¹ Ugyanakkor Obernyik „szerényen világító” tehetségének jegyeit megtalálhatjuk szinte minden drámájában valamilyen apró műfaji, témakezelési, jellemalkotási vagy dramaturgiai újítás formában. Utolsó műve, az ezidáig „befejezetlenül hátrahagyottnak”, így „mások által” befejezettnek ismert *Brankovics György* nagy port kavart tragikus témájával, létrejötteinek „rejtélyes” körülményeivel, illetve a huszadik századba is átnyúló gazdag, olykor lármás (aktuálpolitikai) utóéletével. A szakirodalom már foglalkozott azzal, hogy a tragikumban gazdag *Brankovics György*-előadások és országos turnék a leverett forradalom és szabadságharc dermedtségében hogyan segítették elő, ha nem is a nemzeti vigasztalódást, de a nemzet tragikus élményeinek feldolgozását. Több szerző is tárgyalta, hogy az együtt élő népek történelmi egymásrautaltságát példázó dráma rendőrök által megfigyelt, tiltott-tompított sikerei hogyan járultak hozzá előbb a magyar–szerb és magyar–horvát „testvéresülő” közeledéshez, majd hogyan serkentették a horvát és szerb közösségek nemzeti ébredését, illetve későbbi elszigetelőddön önállósulását.² A dráma hatástörténetének egyik fontos állomása Erkel Ferenc korábbi nagyszerű művein és a romantikán túlmutató, 1874-ben készült operája. Erkel a tragikus konfliktusban vergődő közösségek zenedramái megszólaltatásával egy új történelmi helyzet, az úgynevezett „balkáni” kérdés veszélyeire figyelmeztetett; „tanúhegynek” nevezhető művét sajnos többnyire értetlenkedő csend fogadta.³ Csak néhány évvel ezelőtt történt, hogy az 1990-es évek délszláv háborújára vonatkozó utalásokkal megtűzdelve Selmeczi György újra színre állította a *Brankovics*-operát Kolozsváron.⁴

Hogyan és miért is ragadt Obernyik Károly 1856 nyarán hátrahagyott *Brankovics György*-re a befejezetlenség filológiai bélyege? A dráma befejezőjének Obernyik barátait, Bulyovszky Gyulát és kisebb valószínűséggel Vahot Imrét, de legfőképp a drámát színpadra átdolgozó Egressy Gábort vélte a közvetlen utókor. Obernyik összes műveinek első (és egyetlen) kiadója, Ferenczy József azt állította, hogy „a mű első három felvonását tekinthetjük kész alkotásnak, míg a negyedik és ötödik felvonás az író kábult

1 BULYOVSZKY Gyula, „Emlékezés Obernyik Károly halálára”, *Délibáb*, 1855. augusztus 26. Idézi: LUXEMBURGER Irén, *Obernyik Károly élete és munkái*, Bölcsészettudományi értekezés (Budapest, 1929/1930), 3.

2 FRIED István, „Szerb–magyar művelődési kapcsolatok. 1849–1867”, *Hungarológiai Közlemények* 14, 3. sz. (1982): 327–340; JUHÁSZ Géza, *Párhuzamok és kapcsolatok: Színháztörténeti tanulmányok* (Szabadka: Életjel Kiadó, 1998); IMRE Zoltán, *A nemzet színpadra állításai: A magyar nemzetiszínház-elképzelés változásának főbb momentumai 1837-től napjainkig* (Budapest: Ráció Kiadó, 2013); TÖMÖRY Miklós, „Szerb–magyar kapcsolatok és a szerb nemzeti színház kérdése Obernyik–Egressy *Brankovics György* című drámája kapcsán”, in *Atelier 30: Műhelytanulmányok*, szerk. LÁSZLÓFI Viola és mások, 143–159 (Budapest: ELTE BTK Atelier Interdiszciplináris Történeti Tanszék, 2020).

3 BARANYI Anna, „Újabb adatok Erkel Ferenc *Brankovics György* című operájának budapesti ősbemutatójáról”, *Létünk* 40, 4. sz. (2010): 35–48; TALLIÁN Tibor, „A nemzeti operától a politikai operáig”, Székfoglaló előadás a Magyar Tudományos Akadémián, 2017. március 13., <https://youtu.be/EnEXImMS4DM>.

4 CSUKOVICS Iván, „Egzotikus Erkel”, *Critikai Lapok* 20, 1. sz. (2011): 12–14.

agyából származó, sovány, befejezetlen vázlat.”⁵ Ferenczy kiadását ismerte, és Ferenczy feltételezését vette át a *Magyar drámairodalom történetét* író Bayer József:

az utolsó felvonást [Obernyik] legbensőbb barátja, Bulyovszky egészítette ki, s mint ilyen, másodkéz munkája is, mely a gyöngé befejezés dacára pályadíjat kapott. [...] Egressy Gábor [...] átdolgozta az utolsó felvonást, [...] s ma már meg sem mondhatjuk, mennyi az ő [Obernyik], s mennyi átdolgozóinak érdeme.⁶

A drámáról Ferenczy kiadása alapján jegyzi meg Bayer, hogy „alapgondolata tragikai eszmét foglal magában”; majd így ismerteti a dráma szerkezetét: „az első három felvonás kidolgozott, a negyedik felvonás odavetett vázlat, az ötödik felvonás érzelgős hazafias képek sorozata, melyekben nincs igazi drámai élet”.⁷

A kortársak közül egyedül Rakodczay Pál állította Egressy Gáborról írt kétkötetes monográfiájában, hogy a *Brankovics*-előadások végjelenetei „a költői gondolat koncepciójára vallanak, nem pedig utólagos átdolgozóéra”.⁸ A köztudat és a szakirodalom mégis az átdolgozás tényénél tartott mostanáig.⁹ Pedig két régi bölcsészdoktori értekezés írója már megkérdőjelezte a dráma befejezetlenségének hipotézisét, előbb Faragó Márton, majd Luxemburger Irén. Mindketten kétségbe vonták a két utolsó (nem csak az utolsó) „megíratlan” felvonás „vadját”. Rakodczay nyomán, főleg a pályaműnek készített dráma létrejöttével kapcsolatos adatok alapján, Faragó és Luxemburger azt állítja, hogy a *Brankovics*-ot mégsem fejezhette be más kéz, mint a szerzője. Ugyanis Obernyik halála napjától a drámapályázat határidejének lejártáig nem volt, nem lehetett elegendő idő (a fertőző kolera miatt) fertőtleníteni, tisztázni és lemásolni a szerző kéziratát, valamint az egy vagy két megíratlan felvonást elkészíteni minden előzetes szerzői elképzelés híján.¹⁰

Most már bizonyos, hogy Rakodczaynak és a két doktori értekezés írójának volt igaza, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy Egressy Gábor átdolgozása tette sikeressé az elhunyt szerző darabját. Amikor kikértem és átnéztem az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában fellelhető összes 1856-os ősbemutatóhoz készített szöveggönyvet, az egymás mellé állított három 1856-os kéziratból kiderült, hogy az eredetileg öt nagyjából egyforma hosszúságú felvonásból álló, befejezett drámakézirat éppen a rendező keze által lett rövidebb, helyenként hézagos szöveggönyvvé¹¹ – és mégis ünne-

5 FERENCZY József, „Obernyik Károly életrajza”, in OBERNYIK Károly, *Összes Munkái*, szerk. FERENCZY József, 4 köt., 1:V–LXXIX (Budapest: Laufer Vilmos, 1878), LXVIII.

6 BAYER József, *A magyar drámairodalom története*, 2 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1897), 2:234.

7 Uo.

8 RAKODCZAY Pál, *Egressy Gábor és kora*, 2 köt. (Budapest: Singer és Wolfner Könyvkereskedése, 1911), 2:27.

9 FÖLDESZ Gabriella, *Madách korai drámái, és néhány kortárs drámaíró* (Szeged–Balassagyarmat: Madách Irodalmi Társaság, 2021), 25–41.

10 Ferenczy még csak egy megíratlan felvonásról beszél, Bayer már azt írja, hogy a negyedik felvonás is csak odavetett vázlat. FARAGÓ Márton, *Obernyik Károly* (Losonc, 1898); LUXEMBURGER, *Obernyik Károly ...*, 34–35.

11 A *Brankovics* Gyöngyről általában és az eddig nem ismert első szöveggönyvről angolul már beszámoltam; lásd Kiss Zsuzsánna, „What you did was wrong, father.” The full playtext of Károly Obernyik’s

pelt, hosszú életű kasszadarabbá. Az összes későbbi *Brankovics*-szövegek könyv és a többi színháztörténeti forrás is izgalmas adalékokkal szolgált.¹²

A három 1856-os szövegek könyv párhuzamos olvasatának tanulságai

A fellelt perdöntő kézirat, az eredetinek és teljesnek mondható drámaszöveg az NSZB 92/1-es jelzetű, sugópéldányként kartertékolt szövegek könyv. Csakis ez lehetett az első színházi tisztázata Obernyik drámaszövegének, amelyet az Aranyas szobájából előbb a ragályos kolera miatt fertőtleníteni (aug. 17-én vagy csak 18-án) – valószínűleg füstölteni – vittek, majd a szoros pályázati határidőre (aug. 20-ra) gyorsan újramásoltak. Ez a tisztázata a Nemzeti Színházba előadás céljából 1856 tavaszán került, amint a belső címlap igazolja; a belső címlap tetején Komlóssy Ferenc színházigazgató possessorori aláírását láthatjuk, a belső címlap alján pedig Vahot Imre aláírását. Vahot neve fölött a következő bejegyzés áll: „az elhunyt költő testvérének megbízásából beadatott 1856. április 2-án”. A kartonált szövegek könyv 64 géppel számozott levélből (128 kézzel számozott oldalból) áll, a lapok szélessége 20 cm, magassága 25 cm. A gondos könyvtári leírásból az is tudható, hogy 1955-ben került az Országos Széchényi Könyvtár állományába a Nemzeti Múzeumból. Ez az első *Brankovics*-kézirat: jóval hosszabb a másik két szövegek könyvnél.

A belső, lényeges tartalmi vonatkozásokról előjáróban itt néhány szembetűnő dolgot jegyezzünk meg. A szövegek könyvben sok húzás és jó néhány javító bejegyzés található; e ceruzával eszközölt bejegyzések Egressy Gábor kezétől származnak.¹³ A szereplő személyek névsorában szerepel Hunyadi Mátyás; a Mátyás keresztnév felülírva javítva van Lászlóra, ám a kézirat egészében ez a javítás nem következetes, csak itt-ott fordul elő. A *Dramatis personae* névsorában szerepel egy Campanus nevű szereplő, Székely János (horvát-szlavón bán) deákja; ez a név is kihúzzatik, és a szövegek könyv folyamán Campanus összes előfordulását függőleges vagy ferde ceruzavonal húzza át. A „rácz despota” kifejezést többnyire kihúzza találjuk, fölötté a „szerb fejedelem” javítás áll.

A feltételezhető kronológia szerinti második (szintén kartonált) szövegek könyv az NSZB 92-es jelzetet viseli. 58 géppel számozott levélből áll, a lapok szélessége 21 cm, magassága 27 cm. Ez volt a rendezői, illetve a cenzori példány (rp/cp). A belső címlapon olvashatjuk, hogy „beadatott május 28-án, a cenzor engedélyezte június 1-én”, és ott áll a császári-királyi cenzor, Csechall aláírása piros tintával. Ugyanezzel a piros tintával követték el a húzásokat a szövegek könyvben. Látható, hogy valójában a cenzor szinte semmit sem húzott ki, csak az egy Isten nevében való eskütétel formu-

György Brankovics: Liberating drama ‘for two brotherly glorious nations’, tragedy engrained in history”, in *Új eredmények a színház- és drámatörténeti kutatásban (17–19. század): Tanulmányok a dráma- és színháztörténet köréből*, szerk. FARKAS Anett és KÖRÖMI Gabriella, 223–245 (Eger: Líceum Kiadó, 2022).

12 A Nemzeti Színház iratainak, katalógusainak és szövegek könyveinek tanulmányozásához nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárának munkatársai: Both Magdolna, Erdélyi Lujza és Rajnai Edit; amit ezúton is köszönök.

13 Számos Egressy-kéziratot vizsgáltunk meg, és a tisztázáshoz Szanyiszló Lilla szakértelmét is segítségül hívtuk.

lái, a gondviselésre való hivatkozásokat, illetve a nemzeti szuverenitás jelképeit; a díszletleírásokból pedánsan mindenhol törölte a nemzeti (magyar vagy szerb) zászlók használatát. Vastag, kék ceruzás aláhúzások hangsúlyozzák a színpadi (rendezői) utasításokat. Közelebbi vizsgálódás alapján láthatjuk, hogy az első kéziratból (NSZB 92/1-ből) kihúzott szövegrészek innen már szinte mind hiányoznak, és a jelenetszámozás e kihagyások alapján módosult. Továbbá az is látható, hogy Egressy sokféle kisebb-nagyobb javítása már belekerül a folyószövegbe, illetve az egy- vagy csak párszavas kihagyások már egyáltalán nincsenek benne a kéziratban. A piros cenzori húzások után szürke ceruzával visszaírva találjuk, amit a cenzor megtiltott. Hunyadi Mátyás nevét a szereplők névsorában itt is átjavítva találjuk Lászlóra, a szöveggönyv folyamán azonban itt sincs javítás e téren. A harmadik felvonás hetedik jelenetében Brankovics egyik megszólalásából a cenzor egyetlen jelzöt húzott ki. A despota azt kérdezi a hírnöktől, hogy melyik fiát hozza elébe megvakítva: „Melyiket sújtottad, rettentő büntető hatalom?” Az osztrák hatalom mindenre ügyelő hatáskörében a könyvvizsgáló 1856-ban a „büntető” szót törölte.

A harmadik, az NSZB 92/2-es jelzetű szöveggönyv is sugópéldány volt, a végső, „tisztázott” sugópéldány. Ez a kartonált szöveggönyv 42 gépelt számozású levélből áll, a lapok szélessége 21 cm, magassága 27 cm. „Egressy” – áll a belső címlap jobb felső sarkában a possessori bejegyzés. Hunyadi Mátyás neve itt is még mindenütt Mátyás, de a név rendszerint gondosan át van javítva Lászlóra. Szürke, kék ceruzával és vastag tintával is találunk beírásokat és apróbb húzásokat. Ami fontos, hogy e második sugópéldány és a rendezői-cenzori példány között is felfedezhetünk eltéréseket, új javításokat és felülírásokat.

A szöveggönyvek mai (van korábbi, Nemzeti Múzeum-os iktatószámuk is) jelzete arra utalhat, hogy az első szöveggönyv (NSZB 92/1) a második szöveggönyv (NSZB 92) után, de a harmadik szöveggönyv (NSZB 92/2) előtt került leltárba; de a számozás lehetett teljesen véletlenszerű is. Tény, hogy az NSZB 92-es és az NSZB 92/2-es jelzetű szöveggönyvekből az NSZB 92/1-es szöveggönyv két utolsó felvonásának több jelenete és a Campanus nevű szereplő összes megszólalása hiányzik. Az NSZB 92/1-es jelzetű szöveggönyv nagyjából egyenlő hosszúságú felvonásokat tartalmaz; sőt mi több, az utolsó három felvonás mindegyikében több jelenetet találunk, mint az első vagy a második felvonásban. A párhuzamos szöveggönyvvizsgálatból látható, hogy az Obernyik által végig megírt negyedik és ötödik felvonás jelentős részét éppen Egressy Gábor húzta ki. Tekintsük át a dráma eredeti szerkezetét, amint az az NSZB 92/1-es jelzetű szöveggönyvben (és sehol máshol) található:

1. felvonás: 8 jelenet
2. felvonás: 6 jelenet
3. felvonás: 11 jelenet
4. felvonás: 12 jelenet
5. felvonás: 12 jelenet

Vessük ezt egybe a Ferenczy József-kiadás tizenkét színnel rövidebb jelenetbeosztásával:

- 1. felvonás: 7 jelenet
- 2. felvonás: 6 jelenet
- 3. felvonás: 7 jelenet
- 4. felvonás: 5 jelenet
- 5. felvonás: 12 jelenet

A megtalált legelső szövegekönyvből most már megismerhetjük a dráma cselekményének eredeti szerkezetét és Obernyik teljes drámaszövegét. Az Egressy által részben vagy teljesen kihúzott szövegrészekre, valamint a megtartott szövegrészekre utalva válaszoljuk fel az eredeti, szerzői kézirat dramaturgiáját.

Dramaturgiai vázlat a három 1856-os kézirat egybevetésével¹⁴

1.1. Nyílt tér, balra várfal, jobbra házak, templom, férfiak és nők. Ágyúszó hallatszik. A templomba gyűlők énekelnek; hálaadó énekként Kölcsey *Himnuszát* (!) éneklük. Az eredeti jelenet nagyobb részét Egressy kihúzta.

1.2. A templom előtti lépcsőn a szerb fejedelem lánya, Mara és dajkája, Fruzina beszélget. Mara nem mer a templomba lépni, mert egy daliás török ifjúról álmodott, „talán a szultánról, akit szépnek és ábrándosnak mondanak”. A dajka véleménye a törökökről lesújtó: „ocsmányok, elvetemültek, hitetlenek egytől egyig, százszorta rosszabbak, mint az eretnekek, Sátán fiai emberi formában sok feleséget tartanak, huszíták és rablók.” Mara ellenkezik: „háttha ő nem olyan”. A jelenetet Egressy meghúzza, és az előző jelenet meghagyott részéhez csatolja – tehát a jelenetszámozás innen kezdődően megváltozik.

1.3. A templom előtt a nép éljenzi a fejedelmet és a magyarokat. Szerb és a magyar zászlók, amelyeket a cenzor megtilt – ezt az NSZB 92-es cenzori példányban láthatjuk. A harmadik (NSZB 92/2-es), rendezői és sűgőkönyvben Egressy visszairja a zászlók használatát. A jelenet marad.

1.4. A palotában György, Mara, Gergely (Gerőre javítva csak itt-ott). Családi idill, béke és szeretet. Sok húzással marad.

1.5. Székely, György, Lázár, Mátyás (Hunyadi László helyett még Mátyás, Obernyik így írta), Hírnök. Kevés a húzás. A hírnök jelenti, hogy békekövet érkezett a töröktől, és bebocsátásra vár. Székely a szerb fejedelmet óvja a követ fogadásától. Vita bontakozik ki, és a vitázó feleket csak a fiatal Mátyás (László) tudja lecsitítani. Brankovics egyik legidézettebb mondata e jelenetben hangzik el: „Én szövetségese vagyok a magyarnak, de nem meghódított alattvalója.” Ugyanitt, Székely János intő beszédében találunk egy

¹⁴ A vázlat és a forrásközlés folyamán az NSZB 92/1-es sűgőpéldány kéziratát betűhíven közöljük. A sűgőkönyvtől csupán a vesszők szabályszerűbb, következetesebb használatában térünk el, ami a színpadi szövegekönyvekre nem mindig jellemző. Az eredeti kéziratban ejtett másolói, cenzori és főként rendezői változtatásokat a következőképpen jelöljük: A csőrös < > zárójel apró kihúzást jelez. A kapcsos [] zárójel hosszabb egybefüggő rész kihagyását jelzi, az __ aláhúzott szövegrész utólagos betoldásra utal.

fenyegető árnyalatú mondatot, ezt Egressy kihúzza, és a következő két 1856-os szövegeknyvben már nem fordul elő: „A magyarok karja súlyosabb lesz rajtad, mint a töröké.” Brankovics válaszát is megrövidíti Egressy: „Mit, <te> fenyegetődzöl? <Istennemre, beszéded nagy részben megkeseríti győzelmi örömömet.>” Egressy törléseivel és javításaival a jelenet marad.

1.6. Előbbiek, más hírnök, aki Albert halálhírével jön. Székely és Hunyadi fia (Mátyás, amiből majd László lesz, a javítás nem következetes, többet nem utalunk erre) kéri a szerb fejedelmet, hogy ne kössön békét a törökkel. Székely János a magyar nemzet apológiájaként szólal fel: „E nemzet bár szerencsétlen, maradj ezután is híve a magyaroknak, mindenkor meg tudja jutalmazni a hűséget, mert hiszen van még Hunyadija!” Lázár titkon a magyarokkal kötött esküjének visszavonását ajánlja Györgynek és a török követek visszahívását; e tanács első része kihúzva vízszintesen tussal: „Te csak vond vissza szavadat,> hívd vissza a követeket.” A jelenet marad.

1.7. Mara, Murát, Cselebi. A palota előtt. Mara és Murát először találkoznak, és végzetes szerelemre gyulladnak: „Ő az!” A szultán lelkesedik, alattvalója azonban cinikus. Murát: „Meg kell tudnom, szeret-e?” Cselebi: „A tartomány tied – következőké a’ kiscalambnak is tiednek kell lenni. Szerelme? A szerelem azé, kié a hölgy.” Marad.

1.8. Székely János és Campanus. Székely megbízza Campanust, hogy távollétében figyeljen a szerb despotára, nehogy esküt szegjen, s a törökkel békét kössön. Campanus azon töpreng magában, hogyan várjuk el, hogy hűséges legyen az alattvalónk, amikor magunk is széthúzunk. A jelenet, mint Campanus összes színrelépte, eltűnik minden későbbi szövegeknyvből.

2.1. A „fenékszíni” ajtón Mara sebesen befut, dajkája utána. Mara zaklatott a találkozás miatt a török ifjúval. A jelenet marad.

2.2. A palota felé tart Murát szultán Cselebi kíséretében, amikor ismét összetalálkozik Marával. Cselebi eloldalog. Murát hízelgő dicséretet zeng Marának, Mara vakmerőnek nevezi ámitó szavaiért. Így hozzá csak egyetlen ember szólhatna, a szultán, mondja a lány. Murát kérdése: „és ha a szultán volnék?” Kihúzásokkal, de a jelenet marad.

2.3. A palotában György, Gergely (Gerő), István, Lázár. A szerb uralkodó a törökkel való megegyezés tervét adja elő fiainak és a béke feltételét: a török kezest kér a béke zálogául. Brankovics a nagyobbik fiára gondolt. Gerő tiltakozik a békekötés ellen: „Van-nak magasabb tekintetek, mint a gyermeki kötelesség. [...] Hol az ország sora egyes hűbérek érdekétől vagy szeszélyétől függ, ott sohasem oly szilárd a hatalom, mint ahol a gyeplőt egyetlen személy tartja vaskezében.” A heves vitát István alázatos szeretete oldja fel, ő vállalja a kezességet. Ekkor Gerő is újragondolja korábbi álláspontját. Inkább túsul megy ő is, de öccsét egyedül nem engedi a török táborba. Marad a jelenet egésze.

2.4. Előbbiek, szerb főemberek, Campanus. Brankovics közli a békekötés tervét. A főurak elfogadják. Campanus inti a fejedelmet az elhamarkodott döntéstől – ebből a színből Campanus szerepe húzzatik ki.

2.5. György és udvara, Murát és Cselebi. Békeszerződés, eskü a palotában. Biblia, zászlók: e díszleteket és az Istenre esküvés szófordulatait majd (lásd az NSZB 92-esben) a cenzor húzza ki. Egressy „visszalopja” ezeket a harmadik szövegeknyvbe (NSZB 92/2). Kiderül, hogy álruhában maga a szultán kötött esküt Brankoviccsal, nem a követe. A

szerb fejedelem élete legszebb napjának nevezi a napot. Gergely megjegyzi (félre): „Oh, most még jobban félek ügyünkért, magam sem tudom, miért.” Marad.

2.6. Dinamikus jelenet. Előbbiek, Mara és Fruzina sebesen jó. Mara testvéreiért aggodva kérdezi atyját: „mit cselekvél?”. Megtudja, hogy a szultán az idegen férfi, akibe szerelmes lett: „Ő csak azért jött, hogy családi boldogságunkat szánalmat nem ismerő kezekkel széjjeltépje.” Szerencsétlennek nevezi önmagát. A fejedelem a szultán gondjára bízva fiait: „légy helyettem atyjok!” Ágyúdörgés hallatszik, a szultán baljóslatúan megjegyzi, hogy neki e hangokra távoznia kell. A fiúk búcsút vesznek atyjuktól, Mara zokog. Rövidítve, de marad.

3.1. Ugyanott Cselebi és Campanus. A török szultán megbízottja próbálja megvesztegetni a magyar megfigyelőt, és kiszedni belőle a szerb udvar titkait – hiába. A jelenet teljesen hiányzik az első utáni összes szövegváltozatból.

3.2. A palotában György, Lázár és Campanus a „vihár előszelében”. Ahol megszólal Campanus, ott a jelenet megrövidül.

3.3. Előbbiek, apród és „föemberek”. A szerb főurak a törökellenes harcot akarják folytatni, mivel a nép a visszatérő magyarok oldalán áll, akiknek új királyuk van „Lengyel László” (Ulászló) személyében. A nép retteg a töröktől. Pedig Brankovics „leszakasztá édes gyermekeit kebléről”, áldozatot hozott a török békéért. Most új helyzet áll fenn, mondják a főurak, de fejedelmük szempontjainak megfontolását és egy újbóli tanácskozást ígérnek: „mindent el fogunk követni”. „A nép velem tart, nem oly büszke”, állítja Brankovics, de azonnali cáfolatul kint a nép halált kiált a pogányokra. Elég sok húzás, de a jelenet marad.

3.4. György, Cselebi, nép. Cselebi a nép kiáltozása közepette érkezik, és számonkéri a fejedelemtől, hogy a köznép miért állta útját, a szerb–török békekötéssel mit sem törődve. György feldúlva saját népe ellen rohan kivont karddal. A rövid kis jelenetet Egressy alakíttatta, a népet gyalázó szavakból kihúzott néhányat, de a jelenetet lényegileg megtartotta.

3.5. György, nép, a magyarok hírnöke. A fejedelem a török ellen zendülő népet szidja: „Micsoda aljas merény ez?” A magyarok hírnöke jelenti, hogy a magyar sereg újra felvette a harcot, és nemsokára szerb földre ér. György közli a hírnökkel, hogy ő békét kötött a törökkel, és e békét nem fogja megszegni. Egy szolga érkezik új hírrel. A jelenet marad.

3.6. Szolga, előbbiek. A Törökországból nem egyedül érkező szolga az egyik Brankovics fiú hazatértét jelenti be gyászos hangon. Brankovics hitetlenkedik. A szolga elrebegi, hogy a herceget megvakították. „Nem, ezt nem tehettem! Melyik fiamat?” – tolnak a (shakespeare-i tragikumú) szavak a despota ajkára. Campanus csitító beszéde kihúzza.

3.7. Előbbiek, Lázár, Gergely érkezik vakon. A fejedelem felnyitja az összes ablakot, mert bár látja, nem hiszi, hogy elsőszülött fiának kioltották szeme világát. Shakespeare-i örülési jelenet. „Apám, mi mind szerencsétlenek vagyunk” – szól Gerő, de vizsgálni próbálja apját, hogy van még egészséges lánya és fia. Amint az első herceget elvezetik, jön a második szolga. Campanus nyugtató szavai itt egy főúr szájából hangzanak el, marad.

3.8. Előbbiek, második szolga, István. „Ne jöjjön, nekem többé ne jöjjön!” – kiáltja a fejedelem, aki a második herceg megvakításának tényétől mintha ép esztét vesztené. Marad.

3.9. A még szinte gyermek Istvánt vezetik be, apját keresi. István nem tudja, hogy bátyját is megvakították. Tétován közeledik, de érzelmileg nem a maga borzasztó sorsára, hanem apjára figyel, ugyanúgy, ahogyan tette már első fellépésekor (2.3.). A szerb fejedelem összeomlik, csak Lázár segítségével képes őt szólólgató gyermekét megközelíteni, átölelni. A kisebbik Brankovics fiú belépésével kezdődő jelenetet, átírásokkal és igazításokkal, de megtartotta Egressy, és egybeszerkesztette az előbbi (3.8.) jelenettel.

Campanus e jelenetbéli megjegyzése is az „egy főúr” szájába kerül, és igazítva marad: <Campanus> Első főúr (félre) „Hol van <a’ gonoszság vagy gúny,> gyűlölet, mely könnyekben ne olvadna föl ezek láttára?”

3.10. Tanács küldöttei, előbbiek. A főurak tanácsa álláspontot változtatott, nem kívánja a háborút a török ellen; a despota azonban most már harcolni akar. Campanus keserűen gúnyos megjegyzése kihúzzatik: „Most hogy szerencsétlen vagy, visszapártolsz a magyarokhoz, de ha kedvez a’ szerencse, megint a’ törökhöz fordulsz”.

3.11. Előbbiek, Székely János és magyar fegyveresek. Megérkeznek a magyarok, Székely barátként jön, Brankovics csatlakozik a magyarokhoz. Lázár felsóhajt megkönnyebbülve, hogy talán még láthatja a Brankovics család dicsőségét. Marad.

4.1. A szerb palota előtti tér, távoli csatazaj. A nép. Rövid jelenet, marad.

4.2. Nép és polgárok. A harc állásának változásait beszélik el. Egressy kihúzta az egész jelenetet.

4.3. Előbbiek, egy magyar harcos. A magyar harcos vérzik, orvosért kiáltanak a tömegből, közben a harcos belehal sebeibe. Átdolgozott szöveggel, rövidítve marad.

4.4. További fegyveresek: „győzelem vagy halál!” csatakiáltással jönnek, a várfalakra sietnek. Egybeszerkesztve az előzővel, a jelenet marad.

4.5. Murát, török fegyveresek. A szultán a palota előtt Marát keresi, aki atyjáért aggodódik, mert nem találja a palotában. Egressy változtat az eredeti szövegen, de meghagyja a jelenetet.

4.6. Mara, Fruzina, Murát. A lányszöktetés jelenete, betoldásokkal és húzásokkal. A szultán megtalálja Marát: „Ismét menekülsz előlem, szép csillag?” Mara: „Ne gúnyolódj sorsomon”. Murát megígéri, hogy megtartja a békét, és nem bántja a fejedelmet. Fruzina inti Marát: „ne higgy e kígyónak”. Murát lóra kapja Marát, aki hiábavalóan kiáltoz segítségért. A dajkán élcelődik pár török fegyveres, mielőtt követnék a lányrabló szultánt. Fruzina szidja őket; ő is, mint Mara, segítségért kiált, de hiába. Ez a jelenet, Egressy javításai alapján és az előzővel egybeszerkesztve, marad.

4.7. Gergely, István. A két fivér Mara hangját hallva elősiet. Takargatni próbálják egymás elől a maguk világtalanságát. Shakespeare-i jelenetsor kezdődik a szenvedésben is nemes szeretetről, a részvétről. A mértéktelen szenvedés ábrázolását, az esetleges érzelgősséget nem vállalva az itt kezdődő jelenetsort úgy húzta át Egressy, hogy nem is javított rajtuk; láthatjuk, meg sem kísérelte megtartani őket az előadás számára.

4.8. Előbbiek, Lázár. Lázár a két vak herceg segítségére siet. Bolyonganak az éjszakában, keresik Marát, nem találják, csüggedten és fáradtan kinn éjszakáznak. Kihúzza ugyanúgy, mint az előbbi jelenet.

4.9. A fejedelem, egy apród, Campanus. Fáklyákkal. Folytatódik a shakespeare-i hangvitel, mintha Lear bolyongana vétkei viharában. Brankovics úgy tervezi, hogy magyarországi birtokaira menekül. Campanus újra gúnyolódik, a fejedelem most már megérti szavai mélységét. Kihúzza, mint az előző két jelenet.

4.10. Előbbiek. Egy másik apród. Az apród közli a fejedelemmel, hogy fiai eltűntek a palotából, lányát elrabolta a szultán. Újabb „örülési roham”. Campanus szerepe itt, mint Lear király mellett a Bohócnak, a nyugtatgatás. Egressy javításai alapján Campanus nélkül, az utolsó ki nem hagyott jelenethez csatolva, marad.

4.11. Lázár, Gergely, István. Ismét kihúzott jelenet.

4.12. Előbbiek, György, Campanus, apród, szolga. Brankovics örülési jelenete folytatódik. Már-már elalél kifülő haragjában, amikor Lázárral találkozik (mint Lear király Kenttel), aki fiait kíséri. Apa és fiúk találkozása az éjszakában. Megbékélés. Áthúzza egészen.

5.1. Murát sátora, keleti pompa, éneklő rabnők. Ez a jelenet Egressy javításai szerint marad, egybeolvasztva a következővel.

5.2. Rabnők és Mara. A rabnők Marát boldognak vélik, hiszen a szultán most már csak őt szereti. Mara, ha atyjára és fivéreire gondol, boldogtalan. Rövidítve, de marad.

5.3. Murát, előbbiek. Mara és Murát beszélgetnek, Murát békében kíván élni. Megígéri, hogy szerelme atyját nem fogják bántani, hanem majd „kárpótolja” őt megvakított fiaiért. Marad.

5.4. Előbbiek, egy török tiszt. A török szultánt visszavárják a csatába, nélküle nem nyerhetnek. Obernyik újabb perspektívaváltása, itt a dráma harmadik népét is belülről láttatja. Marad.

5.5. Előbbiek, újabb tiszt. A tiszt új hírt hoz: saját népe gúnyolja a szultánt, gyávának becsmérli, hogy visszahúzódott a béke és szerelem világába. Erre Murát felköti a kardját, búcsúzik Marától. Mara képtelen helyzete miatt kesereg: akárki nyer, ő mindenképpen vesztes. Rövidítve, de marad.

5.6. A helyszín ugyanaz. Mara, egy tiszt és a két Brankovics fiú. Mara (mint Claudius a *Hamletben*) imádkozni próbál, hiába. A tiszt bevezeti a két vak fiút a szultána sátorába. Mara nem akarja felfedni kilétét, ám a fiúk felismerik hűguk hangját, mire Mara vívódva továbbküldi őket. A jelenet marad.

5.7. Mara, egy tiszt. Jelenti, hogy a szultán vesztesre áll, meneküljön a szultána. Mara nem mozdul. Sok húzással, marad.

5.8. Mara, György fegyveresekkel. A fejedelem bosszúálló-győzedelmesen becsörtet, felismeri lányát. Mara térdre esik atyja előtt, bocsánatáért esedezik. A fejedelem haragjával küzdve előbb megátkozza, majd megbocsátani készül leányának. Több húzással marad.

5.9. Mara, György, a két herceg. A megátkozott Mara sikoltására besiet a két vak herceg. György leteszi kardját. Marad.

5.10. Előbbiek, egy fegyveres szerb. Hívja vissza a harctérre a fejedelmet, mert ismét fordult a csata állása, s nagy veszélyben vannak. A fejedelem gyermekeit biztonságosabb helyre küldi. A fiúk indulnának, Mara maradna: „bárki győz, a’ szívemet repeszti meg”. A jelenet is marad.

5.11. Előbbiek. Török fegyveresek pajzson hozzák a sebesült Györgyöt és Campanust. A fejedelem megbékélve sorsával beszélget köréje sereglő fiaival, Marához nem szól. Campanus öngyilkosságot követ el egy török katona kardjával. A Campanus-szál kihúзва, mint eddig is, a többi marad.

5.12. Székely, Mátyás (László), Lázár, előbbiek. Keresztény győzelem, a haldokló szerb fejedelmet körülállják a magyarok. Brankovics a Hunyadi-fiúra bízza fiait. Shakespeare-i momentum: az elhomályosult látású fejedelem Lázártól úgy búcsúzik, mint Lear király Kenttől. Kettős jelenet: gyász és ünneplés, elvesztettség és megváltódás. Mara sikoltva kéri az apai áldást, Brankovics utolsó szava: „Oh, leányom”. Sejtelmes zárlat, mint a *Lear királyé* (nem feltétlenül egyértelmű, hogy Lear élőnek hiszi-e Cordeliát, vagy sem). A tragédia végszavait a körülálló nép kiáltja: „Éljen Hunyadi! Éljenek a’ magyarok!” Kevés a kihúzás és a betoldás, marad.

Az első sógópéldány (NSZB 92/1) minden későbbi szövegeknyvből hiányzó szöveghelyei

Az első felvonásból

[Nyolczadik jelenés

Székely Campanusszal jobbról föllép

SZÉKELY <Megállj csak,> deák, <a mondottakon felül> még néhány fontos szavam van hozzád.

CAMPANUS Oh uram, akár száz, vagy ezer.

SZÉKELY A király halála engem a sereggel együtt rögtön haza szólít. Mert senki sem tudja, mikép fognak az árván hagyott hazában a pártok alakulni, <Ám>de neked itt kell maradnod a despota udvarában.

CAMPANUS Akár a világ végezetéig, uram.

SZÉKELY Ha a magyar sereg visszavonul, a török ismét vérszemet kap ezen tartományban. A fejedelem <részint> a hatalomtól fenyegetve, <részint való vagy álokoknak engedve,> könnyen a Szultán felé hajolhat. Oh, ismerem én őt <igen jól>. Ő uralkodásra vágyó, büszke, hiú és hűtelen. A magyarhoz csak addig ragaszkodik, míg ettől segítyt s uralma támogatását reményli. Ha mi tartományából kivonulunk, legott kész lesz eladni magát s országát a hitetleneknek. <Te> azért <pontosan> szemmel tartod őt. Vigyázz minden tetteire, célzataira, ha lehet, gondolataira. Tudd meg, nincs-e nyilvános vagy tikos alkuban a törökkel?

CAMPANUS Jól van, uram. De ha nem akarna semminemű trafikát a törökkel?

SZÉKELY Azt is hírül adod.

CAMPANUS Hátha nem lesz semmi jelenteni való, vagy nem tudok meg valamit a tikos történeteikről?

SZÉKELY Mindent hírül fogsz adni.

CAMPANUS Jól van, uram, <én szegény vagyok és magyar>, tartozom híven szolgálni hazámat és uramat bármelyik szegletében is a földnek: ámde ha azt akarjátok, hogy a despota hű maradjon, hagyjatok itt még mellettem vagy hússzezer embert. Ha a fejedelem a mi részünkön megáll, akkor mihaszna vagyok itt? Ha pedig elakar pártolni, mit tehetek én ellene? Egy asszonyt nehéz megörzeni, uram, azt mondják, de bizonyosan sokkal könnyebb, mint egy szövetségest, ki meg akarja törni a hűséget.

SZÉKELY Te csak a' mondottakhoz tartod magad. Nekem sietnem kell, Isten veled. (el)

CAMPANUS Még is furcsa dolog, hogy azt kívánják, hogy mikép a világ legnagyobb hatalma által szorongatott szövetségeseink se pártoljanak el tőlünk, mikor pedig magunk benn az országban pártokra vagyunk szakadozva. Node ez nem az én gondom. A fejedelem látja, ha szíve jobb, mint esze.

(a' templomban ismét ének kezdődik)

CAMPANUS Most aztán szeretném tudni, ha nem csupa gúny e reánk nézve e hálaadó ének? (megindul a palotába)

A második felvonás negyedik jelenéséből

[CAMPANUS (előlép) Nagyságos fejedelem, én csak szegény tagja vagyok <gazdag és hatalmas> hazámnak, s én magam sem tudom, mért vagyok itt udvarodban. De ha főúr volnék, úgy <bizonyosan> csakugyan ellentmondanék országom nevében e siralmas békének. <Azonban ez a Hunyadi dolga lesz, ki majd> De e nemzet dolga a Hunyadié, ki nálam hatalmasabb szónokat küldhet ide, <hogy füledbe mennydörögje>, akik füledbe fogják mennydörögni, mennyire meg van bántva nemzetem ezen szövetség által. Én hát <mint szegény és ha tetszik> most egyszerűen mint hű embered csupán gyermekeid érdekében szólok. <Meghallgatod-e> Ha megengeded beszédemet.

GYÖRGY Szólj, a szabad beszédet sohasem rettegtem.

CAMPANUS Fejedelem, <én egy mesét mondok el, melyet nem tudom, hol és mikor hallottam.> Egy mesét mondok el, ha meghallgatod. Egykor azt mondják, a farkasok és a juhok sok időig versengésben lévén egymással, ráuntak a vérengző háborúra, mint ti jelenleg. A juhok, <bár> miután <sokat szenvedtek a telhetlen ellenségtől>, sokat szenvedtek a farkasoktól, <mégis izmos komondorok által védetve csak kevés veszteséget szenvedtek> izmos komondorokhoz folyamodtak védelemért, és nem csekély sikerrel. A farkasok <tehát> ekkor cselhez folyamodtak. Békét és szövetséget ajánlának a gyapjasoknak, <miként> mint most nektek a törökök, oly föltét alatt, hogy ezek a <mellettük harcoló> kutyákat adják kezesekül. A juhok ráállottak a feltételre, a juhok, mondom, átengedték a kutyákat, éppen miként te most fiaidat a törököknek.

GYÖRGY No s mi történt tovább?

CAMPANUS A farkasok <rendre> erdőbe vivén a kutyákat, győztek rajtok, egyenként megölték őket. Aztán nagy sereggel bizton előjöttek, nem gondolva <semmit> frigy-

gyel, szövetséggel, békével, nekiestek a védtelen juhseregnek, s egyenként fölfalatozták őket. Eddig van a mese, fejedelem. <Én is sok szerencsét kívánok a békéhez.> GYÖRGY És a kutyák saját gyermekeimet jelképezik?

CAMPANUS <Húzz a meséből saját magad következtét, fejedelem.> Most húzz a meséből tanulságot magad. <Én szívemből sajnálom derék fiaidat.> Egyébként sok szerencsét <kívánok> óhajtok a békéhez.

ELSŐ FŐEMBER Ne hallgass a rágalmazóra, nagyságos fejedelem. Ő csak országa érdekében beszél.

GYÖRGY <Ne gondold, hogy merész beszéded sértette volna kedélyemet, sőt inkább becsülni tudom azt.> Bátor szavad sohasem háborítja kedélyemet, sőt inkább becsülöm azt. Menj és kincstárnokom által fizetess ki magadnak, s ha szolgálatomba állani akarsz, kétannyit <fizetek évenként> kapsz évenként.

CAMPANUS Köszönöm, fejedelem, de <nem szorultam rá, jelenlegi uramnak felajánlottam szolgálatomat és hűségemet, el nem hagyhatom.> mostani uramat el nem hagyhatom. Azonban minthogy uram fősvény, s évi fizetésem alig elégséges napi élelemre, ha goromba beszédem csakugyan jutalomra tesz érdemessé, parancsold meg kegyelmesen udvari <szabódnak> szabászodnak, hogy rongyos öltőnyeimet ingyen kifoltozza ki. Ez minden kérésem, nagylelkű fejedelem.

GYÖRGY (*félre*) Ez inkább ostoba, mint okos.]

A harmadik felvonásból

[Első jelenés

A színpad nem változik. Campanus és Cselebi a fenékszíni ajtón együtt jönnek.

CSELEBI (*óálkódva körültekint*) Csak nem hiába nem hittem én e fajnak soha. A nép egy része már a magyarokhoz pártolt. S ezt azonmód meg is üzentem a szultánnak, hogy a vén fejedelem bár nyíltan rosszalja, de titkon bizonyosan pártolja. <Mint mondtam>, veled akarok beszélni, magyar.

CAMPANUS Csak bátran! Most úgysincs semmi fontos dolgom.

CSELEBI Igen nagy érdekű tárgyról.

CAMPANUS Ki is beszélne a mi életünkben gyermekmeséket?

CSELEBI Úgy van. Mindketten távol vagyunk hazánktól. Sohasem bántottuk meg egymást. Magyar, mi barátok lehetnénk, vagy azt hiszem, azok is vagyunk.

CAMPANUS Hm. A lehetőség megjárja. Azok vagyunk-e? Az már nagy kérdés.

CSELEBI (*nyájasan*) Én azt hiszem, magyar, hogy igen. Add nekem kezdet.

CAMPANUS Félek, török, hogy szeretetből úgy meg fogom szorítani, hogy majd az ételt sem tudod vele szádba rakni.

CSELEBI Te víg ficzko vagy, magyar, ez még jobban fölbátorít. Deák, úgye nem tagadod, miszerént te azért vagy a fejedelem udvarában, hogy a magyarokat a despota minden mozdulatairól – ha lehet, szándokairól tudósítsad.

CAMPANUS Igen éleslátásod van.

CSELEBI Lásd, lásd, most kivallom – ezt követeli a barátság – hogy én éppen e célból vagyok itt.

CAMPANUS Hogy a magyarok érdekére felügyelj? Ez igen szép.

CSELEBI Látom, lelked csalfa, de nem rossz. Én a Szultánt tartozom értesíteni a történetekről.

CAMPANUS No hát értesítsd minél gyakrabban.

CSELEBI Ezt meg is tettem még eddig. Ámde úgy látom, hogy a fejedelem veled közlékenyebb, mint velem, s főképpen mióta a magyar sereg ismét elkezdte az ellenségeskedést a nagy szultánnal, azt kell tapasztalnom, hogy itt bizonyos sűgás-bűgás, bizonyos kétségeskedések szerepelnek, melyeket tőlem mindenképpen rejtegetni akarnak.

CAMPANUS Hát megmondjam-e a fejedelemnek, hogy a sűgás-bűgásokba, s titkos tanácskozásokba téged is bocsásson?

CSELEBI Ismét tréfálsz, magyar. De kérlek, most figyelj komolyan beszédemre. Te szegény vagy.

CAMPANUS Talán szakadozott gűnyát akarsz tőlem vásárolni?

CSELEBI Urad, Székely János igen fűsvény ember.

CAMPANUS Vannak az országban elég pazarlók, 's az ő gyermekeire annál több jut.

CSELEBI Igen, de a szultán mérhetetlen gazdag és bőkezű is.

CAMPANUS Fájdalom, hogy utána nem mi ketten succedálunk.

CSELEBI Ha te nekem segédkezett nyűjtaná, e roppant gazdagságból örökösűdés nélkül is jutna annyi, hogy még gyermekeid sem volnának képesek fűlemészteni.

CAMPANUS Csalatkozol, egymagam is elfogyasztanám. De hát minű segélyről beszélsz?

CSELEBI (*fűltre*) Hah, már megfogta a horog! (*fűnn*) Mint mondtam, én nem vagyok itt képes minden titkos mozgalmat megtudni, pedig a szultán csak addig köteles megtartani a frigyét, míg a fejedelem részéről is az a legszigorűbban megtartatik. Magyar, édes barátom, légy jó, tudósíts engem rűgtűn, mihelyt itt valami változást, tervet látsz, vagy hallasz. Én a szultán nevében a legdűsábban foglak megjutalmazni. Addig is íme, fogadd el kegyelmesen ezen zacskű aranyat. (*egy erszűnyt nyűjt*)

CAMPANUS Hozd ide. (*átveszi*) Mennyi van ez erszűnyben?

CSELEBI Kétszáz velencei arany. Nos, nos?

CAMPANUS Szép summa. (*az ablakhoz megy, kihajűtja, aztán visszafordul*) Most röviden csak annyit jelentek, hogy ha pénzedet ismét fűl akarod keresni, ne sajnálj leszálalni a víz fenekére.

CSELEBI (*elbámul*) Micsoda ez? Mit tevűl?

CAMPANUS Lásd, én szegűny vagyok, zsebeim lyukasok, hasztalan fogadtam volna el pénzedet, mind elhullott volna tűlem.

CSELEBI Magyar, ez eszűlytelenség tűled.

CAMPANUS Némely gazemberek annak nevezik, én becsűletessűgnek merem titulálni. És most halld meg végfeleletemet. Barátok mi nem lehetűnk, mert te kígyű vagy, én meg a reszelű, bajos volna összecűkolűznunk. Barátok nem lehetűnk, mert te gazdag vagy, én szegűny, te szoknyát viselsz, s fejed kopaszra van nyűrva, én szoros ruhát hordok és hosszú haját. Hírhezűd nem lehetek a szultán minden gazdagságáért sem, mert néhány száz vagy ezer arany és édes hazám, a mérlegen nem állnak egyenlűen! Egyet azonban mégis megmondok: bármit látsz itt, bárminű erűs frigyét

kötött is a despota szultántokkal, mégis rövid időn a magyar ágyúk mellé fog csatlakozni, amidőn ha a csatában szerencsém lehetend hozzád, igen nagy örömmel fogom veled összemérni ~~veled~~ kardomat. He pedig ez időpontot nehéz volna megvárni, az még e pillanatban is megtörténhetik, ha rögtön el nem hordod magadat.

CSELEBI Megyek, megyek (*hátrál*). De csak remélem, nem bántottalak meg.

CAMPANUS Oh, egy cseppet sem. Ily csekélységekért el sem rontom jó kedélyemet. Isten velünk!

CSELEBI Allah vezéreljen! (*távozik, mentében félre*) Tehát a magyarokkal lesz. És így eszem nem csal. Izenetem nem volt hiú rágalom. (*a fenékszínen el*)

CAMPANUS (*egyedül*) Hát aztán hogyan merem én, s hogy meri akárki is azt állítani, hogy szegény vagyok, midőn lelkemet ily drágán adhatnám el? Valóban, e szép világnak egyik leggyönyörűbb jellemvonása, hogy a gazságot mindenkor gazdagabban fizetik, mint a becsületességet. Azonban az erény mégis megérdemlené, hogy követői számára egy pompás bolondokházát építsenek.]

A negyedik felvonásból

[Hetedik jelenés *Gergely, utána nemsokára István a palotából jönnek. Lassanként az est beáll. Amazt Lázár, ezt a Második szolga vezeti.*

GERGELY (*sebesen kirohan*) Húgom kiáltását hallottam. Hol van? (*előbbre jó*) Mara! Mara! Oh, mért nem látok most, mért nem láthatok most, Mindenható? (*előbbre tapogatózik*)

LÁZÁR Itt senki sincs, hercegem.

ISTVÁN (*szinte a palotából jó*) Ő kiáltott segélyért, jól hallottam. Mi történt? Ah, Istenem, nem láthatok semmit. Hol vagy, Mara?

GERGELY (*távolabbról*) Valaki az ő nevét kiáltja. Ki van itt? Ki van itt?

LÁZÁR (*magába*) Hah! István is itt? (*fenn*) Nem vehetem ki a homályban, hercegem. (*magába*) Még nem tudják egymás szerencsétlenségét. Istenem, mit tegyek?

ISTVÁN E hang mintha nem volna ismeretlen. Ki jár <e helyen> itt?

<2-IK SZOLGA Bátyád jó, hercegem.

GERGELY (*kardját kivonja*) Szólj, ki vagy, másként megnémít fegyverem.

ISTVÁN (*szinte fegyvert ránt*) Azt én kérdem. Felelj, különben kardom tanít meg felelni.

GERGELY (*magában*) Ah, én nyomorult, még fenyegetőzöm, pedig a gyermek is gúnyolhatná haragomat.

ISTVÁN (*magába*) Dugd be fegyveredet, szegény világtalan.

GERGELY Húgom, Mara! Hol vagy? Merre mentél?

ISTVÁN Húgom? Valóban, ez az ő hangja.>

(*örömmel*) Gergely, te vagy?

GERGELY (*magában*) Öcsém még semmit sem tud.

LÁZÁR Vigyázz, hercegem, öcséd még semmit sem tud szerencsétlenségedről.

GERŐ Ne félj. (*fenn*) Te vagy, testvérem? Sötét van, nem láthatok.

ISTVÁN Értem. De hol vagy, hol vagy? Ide jer, mellém. (*tapogatózva a hang fele megy*)

GERGELY Megyek, megyek. (*megy*) Oh istenem, öcsém, húgunkat bizonyosan elrabolták.

ISTVÁN Én is őt jövék megszabadítani. Merre, merre hallottad hangját? De hol vagy már? Jer közelebb.

GERGELY Lásd, itt vagyok. *(közelednek)* Nem tudhatom, merre ment, szobámba csak segélykérő kiáltását hallhatám.

ISTVÁN Bármerre vitetett is, nekünk meg kell őt szabadítanunk. *(összeérnek, s ölelkeznek)*

GERGELY Oh, kedves testvér, mint örvendek, hogy itt vagy. Mondd csak, mondd, épen baj nélkül jöttél haza, úgy-é, atyánk házához?

ISTVÁN Most már nincs semmi bajom, mert ölélhetlek. De te remegsz, kedves bátyám, kezeid mintegy félénken tapogatóznak rajtam. Mi bánt?

GERGELY Az örömtől, hogy te velem vagy – igen, igen, és a haragtól, hogy húgunk elraboltatott. Nincs veszteni való idő. Föl kell keresnünk akárhol. Menjünk, Isten vedled! *(elhagyja Istvánt)*

ISTVÁN Megállj, megállj! Én is veled megyek. Mindketten menjünk.

GERGELY Nem, nem, Ne egy úton menjünk, ki tudja, merre vitetett. *(félre)* Még most ne tudjon meg semmit.

ISTVÁN *(magában)* Én magam nem mehetek. Gergely, Gergely, merre vagy! Vigy magdall!

GERGELY Nem lehet, nem lehet, menj más úton.

ISTVÁN Gergely, Gergely, szánakozzál rajtam. Én nem látok sem eget, sem földet. Én világtalan vagyok. Nem mehetek egyedül.

GERGELY *(magába)* Oh irgalom istene, rettentő, rettentő!]

[Nyolcadik jelenés

Lázár és előbbiek

LÁZÁR *(a palotából kilép)* Hová mehettek? Ah, ott valami alakokat látok. Ők lesznek.

ISTVÁN Gergely, Gergely, nem szólasz, elhagyod nyomorult testvéred.

GERGELY *(magában)* Ha szemeim volnának, újra kiapasztathatnám azokat könnyeimmel.

ISTVÁN Bátyám! Ne menj, ne hagyj el. Hisz én mindenkor szerettelek. Szerettelek játékainkban, komoly foglalkozásainkban. Ki lesz védőm, ha te elhagytál? Én nagyon szerencsétlen vagyok.

GERGELY Elhagyni én? Hamarabb elhagyja a nap a fényes eget. Hol vagy? Hol vagy? Oh, te szegény világtalan testvérem.

LÁZÁR *(magában)* Mindketten világtalanok.

ISTVÁN Itt vagyok, itt. Te láthatsz. Jöjj felém. Én segédtelen vagyok. Itt, itt. *(közelednek)*

GERGELY *(átkarolja Istvánt, ráborul)* Óh, te szegény szerencsétlen.

ISTVÁN Nem szerencsétlen, míg te élsz és velem vagy. Úgy é, nem hagysz el, nem fogsz elhagyni. Te oly jó voltál mindenkor hozzám. Óh, ha tudnád, minő szörnyű sors az, világtalannak lenni, de atyámnak nem panaszkodtam – mert ő úgyis szenved. Óh, ha tudnád, mily nyomorult vagyok.

GERGELY Tudom, tudom.

ISTVÁN Nem tudod, óh, nem tudod. Előttem mindig rémképek állanak, minden zörrettől félek, pedig bátor voltam egykor. Most gyermek, öreg vagyok – kevesebb embernél. De csak te el ne hagyj. De nem fogsz elhagyni. Én hozzád fogok nőni, mint

repkény a fához. Védni fogsz, őrizni, ápolni, nemde, Gergely? Én igazán mindig szerettelek. Úgy e, úgy e, védőm leszesz?

GERGELY (*magába*) Oh, ha tehetném. (*fenn*) Igen, igen. De jer hát, menjünk. Valaki útba fog igazítani, merre vitték hűgunkat. Föl kell keresnünk, Mi sokat tehetünk. Jer, jer!

ISTVÁN Vezess, vezess, édes Gergely. Te látod az utat, én nem, vezess.

GERGELY Vezetni foglak. Jer, menjünk. (*botorkázva el jobbra*)

LÁZÁR (*magában*) „Vak vezeti a világtalant.” Oh, melyik pogány szív ne sírna ennek látásán? (*könnyét törli*) Mit vétettek ez ártatlan csemeték, vagy van talán Istenen kívül lény, ki így büntetni tud? Megyek utánuk, nem hagyom el. Másként veszélybe bukhatnának. (*el az ifjak után*)

[Kilenczedik jelenés

György, utána Campanus és egy apród, e két utóbbi fáklyákkal, balról, föllépnek

APRÓD Jó uram, oly sebesen mégy, hogy fáklyámmal nem is világíthatok utadra.

GYÖRGY Ha a sötét éjet meggyújtod, még akkor sem láthatok jobban, mint most bosszúm világánál.

APRÓD (*meggyorsítván lépteit, mellé megy*) Mégis, Uram, egy fejedelemhez nem méltó, hogy előttünk sötétben botorkáljon.

GYÖRGY (*megáll*) Megérdemlem. Fejedelem, én? Midőn minden elveszett – elveszett!

APRÓD A becsület és dicsőség nem veszett el, uram. Te vitézül és bátran harcolál.

CAMPANUS Jaj, barátom, a pusztá dicsőség csak olyan, mint a hideg fürdő – tisztán jöhetünk ki belőle, de könnyen megfázunk tőle, sőt ha nagyobb a víz, bele is fúlhatunk.

GYÖRGY (*mintegy magában fájdalommal*) Fejedelem – én?! Gyermekeim, szerencsétlen gyermekeim!

APRÓD Parancsolod, uram, hogy házadba kövessünk?

CAMPANUS Menjünk, fejedelem, mert valóban meguntam két nap óta pusztá dicsőséggel takarózni, becsületet enni s önérzetet inni rá. De ilyen életmód mellett nagyon hamar megbővül az ember ruhája.

GYÖRGY (*magába*) Mindennek én vagyok az oka, még csak bosszút sem állhattam!

APRÓD Uram, az éj hűvös, térjünk palotádba.

GYÖRGY Nem, nem. Oda nem térek. Így meggyalázva, legyőzve, nem akarom látni fiaim termeit. Aztán távoznunk kell innen minél előbb. Sehol sem vagyunk bátorságban. Pedig én még élni akarok, élnem kell, hogy a kétszeres csapást százszorosan visszadhassam, élnem kell, míg villámmá nem lesz kar s mennyikővé a fegyver kezemben. Te azonban menj be, jó fiú, s mondd meg két fiamnak, hogy jöjjenek szaporán, mondd meg leányomnak is. Atyjuk itt fogja őket bevárni. Aztán elköltözzünk messze, messze. Eredj, eredj, jöjjenek minél előbb.

APRÓD Parancsod szerint, uram. (*bemegy*)

CAMPANUS Hová akarunk innen menni, ha szabad kérdezni?

GYÖRGY Hová máshova, mint magyarországi birtokomba. Én még gazdag vagyok. Minden vagyonom fölajánlom, hogy a magyarok segélyével e fenevadon megbosszuljam magamat.

CAMPANUS E szándékot köszönöm, uram, a magyar nemzet nevében.

GYÖRGY Hogyan érted azt, fiú?

CAMPANUS Azt hiszem, uram, hogy fölöttébb bízunk annak jóságában, kihez szerencsétlen, üldözött állapotunkban csatlakozunk. A ragadozó állattól kergetett vad is egyedül az emberi ortalomhoz szokott folyamodni. Azt vélem, uram, hogy helyesen teszed, ha most egészen a magyar nemzet karjaiba veted magadat. Majd ha ismét boldog és szerencsés leszel, újra elhagyhatsz aztán minket s szövetkezhetsz a törökkel.

GYÖRGY Eltűröm e gúnyt, mert megérdemlem, s aztán tudom, hogy nem rossz szívből ered. Te folytonosan híven mellettem valál szerencsétlenségemben. Köszönöm ezt neked, köszönöm.

CAMPANUS Nincs mit köszönj, fejedelem. Én hazám szolgálatában vagyok melletted. Aztán te a török ellen harcolsz, azért vagyok hozzád hű, nem pedig mivel Brankovics Györgynek hívnak, s szerencsétlen vagy.]

Tizedik jelenés

Apród, utána egy szolga, kilépnek, előbbieket

GYÖRGY <Jellemed oly egyszerű, mint ruhád.> *(meglátja az apródot)* Mi ez, mi ez? Gyermekeim nélkül jössz. Hol vannak gyermekeim?

APRÓD Oh, uram, <uram>!

GYÖRGY Van-e még az éjnél sötétebb éj, hogy ezt öltötted arcodra? *(keményen)* Mit parancsoltam? Hol vannak gyermekeim?

[APRÓD Oh fejedelem, készítsd lelked ismét egy új csapásra.

GYÖRGY Nem jöhet többé csapás mennyből vagy pokolból, mely sorsomnál iszonyúbb legyen. Szólj, meghaltak <ők>?

APRÓD Élnek, uram, de –

GYÖRGY De – de. Szólj, felelj, nyomorult. Óh, nem fogom tűrni, hogy gyáván rejtteni akarsz.]

APRÓD Fiaid eltűntek a házból. Leányod pedig –

GYÖRGY <Leányom> Nos, leányom?

APRÓD A törökök, kik váradba nyomultak, elrabolták, a szolga látta őket, s köztük egyikben a szultánra ismert.

GYÖRGY *(kardját kivonva a szolga és apród felé rohan)* Az nem való, <nem való, mondom, alávaló> gazemberek! Hol van leányom, házam szűz lilioma?

SZOLGA Óh, uram, megölhetsz, de a való való marad. Üldöztük őket, de nem állhattunk ellent a nagyobb erőnek.

GYÖRGY [Nem! Én megmondom, hogy ez nem való, nem való, nem való! Alávaló nyomorultak, azt akarjátok, hogy egészen megőrüljek, s a húst tépjem le fájdalomban csontjaimról? Nem való, mondom. *(Campanushoz)* Szólj, Campanus, te okosabb ember vagy, mint e gaz cselédek, szólj, ugye, az nem lehet, ugye nem? Oh szólj, szólj, szólj.] Murát ellenségem, de ő nem lehet ily <aljas> alávaló. Oh mondd, mondd, szánja meg valaki a szerencsétlen apát.

CAMPANUS Megtörténhetett, hogy leányod nem elraboltatott, hanem elraboltatta magát.

GYÖRGY Megölöm, őt ölöm meg, az apa fogja keblébe mártani a gyilkos fegyvert. Oh, leányom a szultán ágyasa. Brankovics gyermeke <nyomorult> ágyas. Nem, ugye ez örült gondolat, ez ép agyvelőbe meg nem férhetne. Vagy csak elrejtőzött a rablók elől. Magam megyek. Jertek. Én feltalálom őt. Igen jól tudom. Jertek csak utánam.

Reszkessetek, hazugok. Jertek, ott lesz, ott lesz. (*berohan a palotába*)

CAMPANUS Ha az ég elhagyta is, mi ne hagyjuk őt. (*el György után*)

[Tizenegyedik jelenés]

Lázár, Gergely és István jobb oldalon föllépnek

ISTVÁN Én már elfáradtam, Gergely. Hol vagyunk, mondd meg.

GERGELY (*súgva Lázárhoz*) Súgd meg, minő tájon vagyunk.

LÁZÁR (*súgva Gergelyhez*) Az éj sötét, nem sokat lehet látni.

GERGELY Sötét éj van, alig lehet a tájat felismerni.

ISTVÁN Oh, rám nézve örökké sötét van. De mégis, mégis, kedves Gergely, messze hagyjuk már a várat?

GERGELY (*mint előbb*) Szólj, Lázár, szólj.

LÁZÁR A legközelebbi falunál vagyunk.

GERGELY A legközelebbi faluhoz értünk, kedves öcsém.

ISTVÁN Óh, ezt jól ismerem, Úgyé keletre?

GERGELY Igen, keletre.

ISTVÁN Oh, ha én is láthatnék, mint te legalább úgy mint homályos éjben lát az ember.

Úgye szép idő van. Érzem a friss lége szelíd lengését arczomon.

GERGELY Az éj csendes, és szelíd. Az égen csillagezrek mosolyognak. Oly szépek oly bájosak! Aztán itt oldalra sötét fák csoportja feketéllik. De nem megyünk tovább?

ISTVÁN Maradjunk itt Gergely. Tagjaim fáradtak. Talán szunnyadnék egy kissé, aztán ismét tovább mehetünk. Lázár örködni fog felettünk, aztán meg te, ha ő aludni készül. Ugy e kedves Gergely.

GERGELY Nem ellenkezem, kedves testvér.

ISTVÁN Tehát heverjünk le. Oh, istenem, mily szép lesz a hajnal! Mint szeretném látni az ébredő reggelt! Ugye te el fogod nekem mondani, milyen lesz a királyi nap, midőn keleten felemelkedik?

GERGELY Mindent, mindent.

ISTVÁN Tehát jó éjt, Gergely. Imádkozom magamban, jó éjt.

GERGELY Jó éjt, jó éjt. (*magában*) Én is fáradt vagyok. (*Lázárhoz*) Vigyázz fölöttünk, hű szolga. (*lefekszik*)

LÁZÁR (*magában*) Csak pihenetek szerencsétlen gyermekek. Az én vén szemeim eltűrik még az álmatlanságot. Azt hiszem, meg fogjátok bocsátani, hogy gondosságom megcsalt titeket. De mi ez? Kik jönnek itt]

Tizenkettedik jelenés

György, *<utána Campanus>, apród és szolga jönnek, előbbiek*

GYÖRGY *(amint kirohan)* Ohohohó! Ohohohó! Haj, haj, haj, haj! Hadd üvöltsek, mint a vad tigris, melynek kölykei elrabolták! Hadd dühöngjön szívem, mint a tenger zivatara. Oh, jaj, jaj nekem. Jaj, jaj nekem.

APRÓD Uram, hasztalan emészted magadat. Jobb lesz visszatérni palotádba, s kipihen-ned magadat.

GYÖRGY Melyik gazember mer nekem pihenést javasolni? Melyik? Nem palota az, koldustanya. A Sors fényes koldustanyája. Gyűjtsátok föl e koldusházat – e bordélyhajlékot. Innen vitték el őt ágyasnak. *<Ágyasnak.>* Brankovics György leányát rab-szolgálnak. < ...undok fürtelemnek. Gyűjtsátok föl, mondom, szórjátok szét, hogy még hamva emlék se maradjon.>

APRÓD Oh, Uram... [Leányod nem tehet róla. *<Ő neked leányod.>*

GYÖRGY Leányom, gyermekem, igen, az volt. Tisztának, jó erkölcsűnek növeltem őt. Még a szűz napsugaraktól is óvtam őt, a szellő alig férközhetett hozzá – s most, ó istenem, ó istenem!

CAMPANUS Vigasztalódjál, fejedelem, leányod szép szemeit a szultán bizonyosan kí-mélni fogja.

GYÖRGY Kímélni, kímélni, hahh! Ott látom karjai közt. Fegyveremet! Adjátok fegyve-remet! Melyik gazember ragadta el tőlem a fegyvert, Megölöm őt, hogy ne legyen atyjának, családjának gyalázatára, Megölöm. Ott, ott látom a kéjben, fürtelemben. Ott, ott. Oh, jaj nekem. *(rogyni készül, a körötte állók felfogják, karjaikba hanyatlik)*

LÁZÁR *(a távolból)* Ez a szegény fejedelem hangja volt. Mi történt ott? *(a palota előtt ál-lók felé megy)*

GERGELY *(fölkel)* Minő panaszos hangot hallék. Ki jár itt? Lázár! Lázár! *(előre jő)*

ISTVÁN *(szinte fölébred)* Ki háborgat itt bennünket? *(fölkel)* Gergely, édes Gergely! Ki van itt? Hol vagy?

GERGELY Itt vagyok. Melletted vagyok, Mi bánt?

ISTVÁN Oh, bátyám, oly rémes álmom volt, s valami siránkozó hang fölébresztett. Minő helyre jövénk? Kit látsz? Mit látsz?

GERGELY Semmit, semmit. Az éj oly sötét. *(magában)* Oh, istenem, félni kezdek. Hol van Lázár?

GERGELY Eltávozott. Légy nyugton. Várjunk kissé.

LÁZÁR *(Györgyhez érve)* Uram! Te vagy é? Oh, istenem. Hála az égnek, hogy élsz.

GYÖRGY Te Lázár vagy, úgy é? Oh, istenem, szívem nagyon fáj, nagyon. Talán végem közelít.

LÁZÁR Még nem, Uram. Az ég ezt nem engedheti. Nézd, szegény fiaid ott vannak. Nem tudják, hogy atyjok oly közel van hozzájuk. Szólj szerencsétlen gyermekeidhez. Vi-gasztald meg őket.

GYÖRGY *(ébredő örömmel)* Fiaim? Azt mondád, fiaim? Az én kedves Gergelyem, s kis Ist-vánom; úgy é?

LÁZÁR Mindkettő, Uram. Jer, jer. Örvideni fognak atyjoknak.

GYÖRGY *(erejét visszanyerve)* Hol, hol? Oh, Lázár, hol, hol vannak?

LÁZÁR Ott, ott, Uram, a templom mellett feküsznek.
GYÖRGY Gyermekeim, gyermekeim! *(gyermekei felé megy)*
GERGELY Ez atyám hangja volt!
ISTVÁN Ő szólított bennünket!
GYÖRGY *(gyermekeihez érve)* Fiaim, szerencsétlen fiaim.
GERGELY és ISTVÁN Atyám! Te vagy!
(György és fiai egymás karjaiba omlanak, a többiek körülveszik)]

Az ötödik felvonásból
Tizenegyedik jelenésből

A zene a sátorig jó. Török fegyveresek pajzson hozzák Györgyöt sebesülve <, s Campanust fogva>, a pajzsot a sátor közepén leteszik.

MARA *(sikoltva)* Atyám! *(a sebesült mellett térdre borul)*

GERGELY Atyám? Ő jött ide? Hol van? Meghalt talán? Atyám!

ISTVÁN Vezessetek atyámhoz, <vezessetek atyámhoz>.

GYÖRGY *(kezeit kiterjeszti)* Gyermekeim!

FEGYVERES a két ifjút Györgyhöz vezeti.

GERGELY Atyám<, oh, ha láthatnálak>. Mi történt veled?

ISTVÁN Szólj, atyám!

GYÖRGY Gyermekeim, az Isten megszabta a határt. <Többet nem tehettem. Értetek történt. Bosszút akartam állani. Az ég nem engedi egészen. Érzem,> sebem halálos.
<Ne fájlaljátok – én már öreg erőtlen voltam úgy is.>

GERGELY és ISTVÁN Oh, atyám, atyám! *(ráborulnak)*

[ISŐ TÖRÖK FEGYVERES *(Campanushoz)* Te pedig jer velem, Itt nincs helyed. No, lódulj.

CAMPANUS Nincs helyem? Máshol volna?

ISŐ FEGYVERES Majd ott a többi fogoly csöcselékkel.

CAMPANUS De ha én itt akarok maradni?

2IK TÖRÖK FEGYVERES Hohó! Itt maradni? A kecske sem menne a vásárra, de ütlegetek kap. Én is ütni foglak, ha nyakaskodol. *(dárdáját fölemeli)*

CAMPANUS Meg ne üss! Meg ne üss, mert istenemre –

GYÖRGY Engedj nekik, fiam, mert durván fognak veled bánni. Gondold meg, hogy rab vagy, s kénytelenség parancsol.

CAMPANUS Ha ők makacskodnak, én még makacsabb leszek, fejedelem, meglátod. *(a töröknek)* Add ide csak kardodat. *(mosolyogva)* No, add ide, tökfílkó – ne félj, nem bánalak, becsületedemre! Add hát, másként megharagszom. *(elkapja a kardot)* Így. Most már megmutatom, hogy nem megyek önként. Hiszed-e, pimasz? Íme lásd, no. *(magába döfi a kardot)*

GYÖRGY Nagy isten, mit cselekedett!

TÖRÖKÖK Meggyilkolta magát!

CAMPANUS Csak megszabadítam magamat. Azt véltétek, hogy majd gúnyolhattok – kínozhattok? Semmi, semmi! Most már vigyetek – bajlódjatok velem. Vagyonomat számotokra testálom – osztozzatok meg – a semmin. *(meghal)]*

(Kívül győzelmi zene közelg)

GYÖRGY <Hah!> Mi az?

[(*török fegyveresek elviszik Campanust*)]

GERGELY Atyám, atyám, ez a magyarok győzelmi zenéje. Te élni fogsz!

GYÖRGY Késő, késő!

Mint már említettük, a tragédia végszavai mindhárom szövegváltozatban megegyeznek; a fejedelmüket gyászoló szerbek az „Éljen Hunyadi! Éljenek a magyarok!” felkiáltással zárják az előadást. Érdemes megjegyeznünk, hogy Erkel 1874-es operalibrettója súlyosabb, vészterheesebb „tónussal” végződik: Erkelnél az utolsó szó Székely Jánosé, aki azt énekli, hogy „Oh, szegény hazám!” Az 1874-es bajai drámaszövegváltozat pedig, szintén túlmutatva az 1850-es évek „sebgyógyító” tapasztalatain, a megerősítő összegzést intő figyelmeztetéssé módosítva zárul (Székely): „Elhunyt a hős! de sírjára két testvéresült dicső nemzetnek könnyei fognak hullani.”